

7.2/3

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1932

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

41. SZ.

A CIGÁNYOK TEMLOMA

IRTA:

DR. DÖMÖTÖR SÁNDOR

CLUJ-KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1932.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1932. AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA 41. SZ.

*M. Nemzeti Múzeum
Röngvadászat
a Szerzős,*

A CIGÁNYOK TEMPLOMA

IRTA:
DR. DÖMÖTÖR SÁNDOR

CLUJ-KOLOZSVÁR
MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1932.

Különlenyomat az
ERDÉLYI MÚZEUM
36. évfolyamának 10–12. számából.

Handwritten signature

71.2.13/41

ERDÉLYI MÚZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Művelőd. Oszt.
1932. 88. 17

Minerva Rt. Cluj-Kolozsvár. 15961.

A cigányok temploma.

Minden nemzetnek megvannak a maga tréfás alakjai, akikhez komikus mesék fűződnek. Adomák, fluctuáló természetű kis históriák keringenek róluk szájról-szájra, s a köztudatba kitörölhetetlenül bevésődik egy lassan kialakult humoros típus, amely szellemes tréfaival és ötleteivel mindenkit megnevettet. Ezeket a tréfákat és ötleteket legtöbbször a köztudat termeli ki, alkalmazza kedvelt típusára, típusa azon jellemvonásainak illusztrálására, amelyek különös, furcsa színben tűnnek fel a megszokás előtt.

Ilyen különös alak nálunk a cigány. Humoros alakjához ma már számtalan jóízű történetke fűződik. A következőkben egy eléggé elfeledett, a cigányok különös templomáról szóló tréfás hagyományt ismertetek, amely a cigányok vallásosságát jellemzi, s amely valószínűleg magyar földön keletkezett. Mivel eddig még senki sem foglalkozott vele, nem lesz hiábavaló fáradság a kis mese variánsai és ezek töredékei felett seregszemlét tartani.

1. A mese magyar variánsai versbe szedve maradtak fenn. Legtökéletesebb és legrégibbnek látszó változata mint a Boeskor daloskönyv hegedős stílusban fogalmazott diákos ízű cantioja ismeretes.¹

1. *Egy új historiát mondok tinéktek, ha rá hallgatnátok,
Kit én tölem soha, vagy talán mástól is soha nem hallottatok,
Czigányok dolgáról vagy kívánságokról én ilyenképen szólok.*
2. *Egykor a czigányok a magyarok között ilyen gyűlést tettek,
Hogy az Jupiternek egész nemzetségük azon könyörgöttek,
Hogy egy szent egyházát nékiek valaha adna az ők Istenek.*
3. *A fundamentoma és a két oldala bátor csak kinyér volna,
A padlódeszkája, folyógerendája szalonnából állana,
A gerenda alatt megczifrázott helye pánkóbul kifaragva.*
4. *A kőlába helyett mind sodarral legyen erőssen támogatva,
Faragott kő helyett hurkával, kolbásszal jó vastagon czifrázva,
A férfiak széki és ajtók melléki hordó borokkal rakva.*
5. *Az asszonyemberek s az czigánygyermekök csak az földre üljenek,
Vajas kalács legyen szék helyett előttük, kire könyököljenek,
Hogy csendes elmével, buzgó könyörgéssel ők könyöröghessenek.*
6. *Ajtaja oly legyen, mely kétfelé nyílják, két nagy kövér szalonna,
Vonó karikája csak kolbászból legyen jó vastagon meghajtva,
A sült hús pecsenye jó leszén zárjának, gömböcz legyen lakatja.*

¹ Ferenczi Zoltán: *A Boeskor-daloskönyv énekei*. Erdélyi Múzeum 1898. 379. l.

7. *Az ajtó mellé kit fejér márványkőből kellenék kifaragni,
De itt nem találni, messze nehéz menni és így kell gondoskodni:
A nádméz is fejér, jó lészen só helyett abból is szopogatni.*
8. *Harangról is szükség, nincsen arról kétség, hogy kelljen beszélgetnünk,
Ama nagy sajtokból vagy fejér ordából jó lészen azt itélnünk,
Útőit turóbul, tengelyit sodarbul, kötelit csak kolbászokbul.*
9. *Sós tejjel oldalát, mind küjjel s mind belől mész helyett kell meszelni,
Fogás kalácsokbul az oltárok helyit magasan kell csinálni,
Csinált égett borral szentelt víz tartókat teli kelljen tölteni.*
10. *Mind egyenlő szívvel és egy akarattal telik² tőlünk a kívánság,
Kit ugyan megadjon, hittel confirmáljon Jupiter méltóság,
Mert ha meg nem adja, mind eláll mellőle, azt mondja az cigányság.
Amen.*

2. Ennek a dalnak két versszakkal (7, 8) megrövidült változata a Vásárhelyi daloskönyv CXXVI. sz. éneke.³ Ez is a cigányoknak Jupiterhez intézett különös kérését rajzolja meg, nagy kedvteléssel részletezve a furcsa épület leírását.

3. Új elemeket találunk a ponyvatermékekben lelhető változatokban, amelyek mint a „cigányprédikációk“ furcsaságokat halmozó részei leggyakrabban a „Ki-kisíró Éneke a' szép füstös Seregnek“ c. részben találhatók meg.⁴ Mivel ezek majdnem szóról-szóra megegyeznek, külön-külön nem foglalkozom velük. Az egyik ilyen rész a következőképpen hangzik:

*Bártsak addig meg-nem holtál volna.
Még egy fejér Lovat nem loptál volna,
Meg-holt, meg holt a' Tzigányok Rajkója,
Felesége Sátor-fáját számlálja.
Serette ő a' veres Nadrágot,
De nem serette azs igasságot,
Irgundum gule tsororum Sordikhétz,
Ssophengyule gaggyle,
Mikor a' súp Tsigányságok,
Egyiptomi rokonságok,
Egy nagy házsat építettek,
Salonnából kerítettek,
Gyékeny ponyva vólt oldala,
Teteje tsak azs ég vala,
Énekeltek egy főtől,
Imádkoztak egy tálból,
Azs ereg Vajda taníta,
Péti fíja Kántor vala,
A' füstös község halgatta,
Hogy azs írást magyarázsta.*

Ferenczi (i. h.) az előbbi változatok töredékeinek tartja ezeket, azonban szerintem, habár a hasonlóság tagadhatatlan, reális színezetük miatt az előbbitől teljesen független, önálló szemlélet következményei.

² Eredetiben: ele. Értelmetlen szó. (Ferenczi jegyzete.)

³ Kiadta Ferenczi Zoltán. Bp. 1899. RMKt. XV. 212–213. l.

⁴ *Tzigányprédikáció.* (M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában Kutyaszőr c. colligatumban.) *Tzigány Prédikáció és Tzigányoknak Furtsa Lakodalmá.* (U. ott Pöna c. colligatumban.)

4. A népnél fennmaradt változatok nagyon hiányosak, többnyire a ponyvatermékek továbbfejlődő töredékei. Az aradmegyei változatban a „kikisérő ének” utolsó sora bővült ki egy olyan szemléletű képpel, amelyik tárgyunkkal összefüggésbe hozza:

*Meghótt, meghótt a cigányok vajdája,
Felesége a sátorfákat számlálja. —
Bár, édes uram, addig még nē halsz vala,
Mig egy fejér kabalát nem lopsz vala,
Turóból egy kővárat nem raksz vala.⁵*

5. Benedek Elek kisbaconi változata a ponyvatermékek említett részének önállóvá tétele:

*Szereti a cigány a veres nadrágot,
Hej de nem szereti a szent igazságot.
Ilyenképen éltek a zsoltáros cigányok,
Énekeltek egy tálból, imádkoztak egy főtől.
A vén vajda tanította,
Peti fia kántor vala.
A füstös község hallgatta,
Hogy az írást magyarázta.⁶*

6. A daloskönyvek változatainak és a ponyvai töredékek tökéletes továbbfejlődése a nagylégi (Csallóköz) változat, amely ebben a formában — a gyűjtő szerint — „inkább versben előadott régi mese.”

*Egyiptomi rokonsági
Komáromi cigánysági
Templomukat építették,
Szalonnából készítették.
Kolbászbú az ódalát,
Zsirral meszelték az falát.
Ódalas vót az ajtófél,
Kűt nem jár a hideg szél.
Disznólábbú tornyot raktak,
Abba harangozók laktak.
Két gombóc vót a harang,
Abba vót a csuda-hang.⁷*

7. Ide sorolható egy kis mondás is, melyet a *Comoedia de Zigaro et Famulo per personam traditur* c. 1797-ben Debrecenben játszott humoros kis színdarabban találunk. A mű komikuma az, hogy az első jelenésben a Famulus, a másodikban pedig a Judex latin beszédét a cigány folytonos félremagyarázásokkal zavarja. Egy ilyen részlet a következő:

Vitze Isp.: Ego sanguine horum liberabo volas has.

Tzig.: Kolbász ház! jó is les uram nékem abba telelni. Kivált ha szalonna lesz a teteje.⁸

Ebből a hét változatból a cigányok különös templomával tulajdonképpen csak három változat foglalkozik: kettő szalonnából épült házat, egy turóból épült kővárat említ, egy pedig nem szól semmiféle épület-

⁵ *Arad várm. monographiája.* Arad, 1912. III. k. I—l. 305. l.

⁶ *MNGy.* I. 223—4. l. 26. sz.

⁷ *Pápay Samu: Pozsonyvm. népe.* M. orsz. Várm. és Városai 14. köt. 246. l.

⁸ *RMKt.* XXI. 298—299. l.

ről sem, hanem az imádkozó cigányokat rajzolja, azonban következtéseink helyes mederbe való tereléséhez minden hasonló adatra és töredékre szükségünk volt.

A változatok csaknem mind verses formájúak, csupán az utolsó próza. Népi variáns három van a négy irodalmi adattal szemben, s mivel az irodalmi adatok teljesebbek, mint a népiek, kijelenthetjük, hogy *irodalmi úton keletkezett hagyománnyal* van dolgunk, amelynek elterjedését a — bizonyára énekelt — verses forma segítette elő.

Egyelőre a Bocskor és a Vásárhelyi daloskönyv változatait elemezzük, részint mert ezek a legteljesebbek, részint mert első pillanatra ezek a legrégebbiek, s így a többi változat látszólag joggal tartható az említett két változat leszármazottjának.

Amint az első versszakot halljuk, arra kell gondolnunk, hogy ezek hegedősénekek variánsai. „El kell képzelnünk az énekmondót, aki néptömeg előtt új történetet, legfrissebb esetet készül hallgatóságának elmondani. Hogyan irányítja magára a közfigyelmet, mivel kelti fel az érdeklődést közlendőire? Van-e természetesebb kezdete az ilyeneké?”⁹

Egy új históriát mondok tinéktek, ha rá hallgatnátok.

*Kit én tölem soha, vagy talán mástól is soha nem hallottatok.*¹⁰

Feltételezhetjük, hogy ezek a cantiók a régi hegedősénekek paródiái, s kezdetük a megszokottnak majmolása, hogy annál frappánsabb legyen a folytatás. Ezek a változatok azonban ebben az esetben is hegedősénekek voltak. Nemcsak stereotipnek mondható kezdetük igazolja ezt, hanem tartalmuknak jellege is. Tudjuk, hogy a hegedősök nem mindig való, megtörtént eseteket énekeltek meg abban az időben, amikor ez az ének keletkezhetett, hanem szórakoztató, mulattató tárgyakat is kezdtek felvenni műsorukba, amelyeket aztán az ország minden részében énekeltek.¹¹ Az udvari énekesek kihaltak a törökvilággal, s a helyüket betöltő népénekesek inkább bolondosok, tréfacsináló hegedősök voltak, akik között nagyon kevés volt a magyar, nagyobbbrészt olaszok, németek, tótok, zsidók és cigányok voltak.¹² A két változat igazolja a cantiók elterjedését és nem lehetetlen, hogy ezt a vándorénekesek is elősejítették.

Szempontunkból a népmulattatók, népénekesek közül a cigányok érdemelnek különösebb figyelmet. A magyar nagyon sokáig megvetette, lenézte ezt a különös, kódorgó, nomadizáló népet, s a cigány szabadon élhette a maga speciális „nemzeti” életét, amennyiben nem került valami

⁹ Solymossy Sándor: *A székely népballadáról*. (Csutak Vilmos: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.) 664—665. l.

¹⁰ V. ö. Szilágyi és Hajmási históriájának kezdő soraival; ezt pedig „diák” szerzette. (Szendrei névtelen 1561.):

Egy szép dologról én emléközném ha meg hallgatnátok,
az kinek mását nyilván jól tudom ti nem hallottátok.

RMKT. VII. 169. l.

¹¹ Solymossy: i. m. 662. l.

¹² Gragger Róbert: *Magyar népballadák*. Bp. 1927. 36—37. l. (Napkelet Kt. 19. sz.)

módon érintkezésbe a magyar törvényekkel. Megváltozott azonban a helyzet, amikor Mária Terézia kormánya munkába vette polgárosításukat, amelyet valahogyan csak II. József korában tudtak végrehajtani. Az „új magyarok” — ahogyan ekkor a cigányokat nevezték — nagyon sok zaklatásnak voltak kitéve a régi lakosok részéről, letelepítésük nem történt meg surlódás nélkül.¹³ A magyar ettől az időtől kezdve kénytelen volt a cigánnyal is törődni; nem tanúsíthatott iránta megvető nem-törődömséget, amikor az új törvény vele sok tekintetben egyenrangú emberré tette. Foglalkozni kezdett vele és lassankint felfedezte mindazt a sok furcsaságot, amit a cigány különös felfogása, tulajdonságai és az új életmód között levő differencia élesen meghatározott. A cigányok ekkor ismerték fel a magyarnak tetsző, furcsa faji vonásaikból eredő „üzleti” hasznát és szívesen álltak a népmulattatók közé, hogy idővel ők legyenek a magyar zene egyedüli letéteményesei.¹⁴

Amikor tehát kialakult a cigányokról az a hit, hogy „tisztiben tébolygó czigányság, kiben csak prédára vagyon kívánság”,¹⁵ nem csodálkozhatunk azon, hogy az ismeretlen szerző ilyen különös ötlettel illusztrálja a cigányoknak ezt a faji tulajdonságát. Az ének tárgya nem bonyolult történet, hanem a vallásos ember előtt lehetetlennek látszó kérdés részletező leírása a fantázia dús színeivel. Jupiter személye és a különös kérdés önkéntelenül is Phaedrusnak a békák királykéréséről szóló meséjét juttatja eszünkbe. Nem lehetetlen, hogy a költői ihlet indítéka a cigányokról kialakult igen népszerű felfogáson kívül ez az állatmonda volt.¹⁶ Ebben az esetben következtethetünk arra, hogy az *ének szerzője diák vagy diákos műveltségű ember volt*, mert nem valószínű, hogy a szerző hasonló mesét népünkél ismert volna.

Egvébként Jupiter, mint a cigányok istene, az idézett ponyvatermékekben gyakran szerepel. Előfordul ilyen könyörgés: „Uram Jupiter; örizz-meg minket.” A cigányvajda pedig így imádkozik: „A’ mi segedelmink légyen a’ nagy semű Jupiternek nevében, a’ ki tsinálta azs ereg ilét, a’ vas pörölyt, a’ furót, a’ legyezőt, a’ nagy és kis kalapátsot, annak minden tsengé bengé sersámát egyetemben Amen.” Ez a

¹³ Marczali Henrik: *M. orsz. tört. II. József korában*. Bp. 1888. III. 220—221. l. V. ö.; Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis*. Budae, 1807. 169. l., Siklóssy László: *A régi Budapest erkölce*. II. 15, 85—88. l.

¹⁴ Utazók is csak ettől az időtől kezdve emlékeznek meg sűrűbben a magyar cigányokról. Fabó Bertalan: *A m. népdal zenei kifejlődése*. Bp. 1908. 414. l. (XVII. sz.-i cigányok képei u. ott 540—541. l.) A. M. Tud. Akadémia kéziratárában (M. Népkölt. 8° 90 d. sz. alatt) őrzött 1798 ki j. *berényi cigány restauratio* c. pamflet-szerű versezet többek között így emlékezik meg róluk:

„Uri háznak szüzére két három illy madarat

Mindenkor tarts udvarodban iga huzó szamarat.”

Ez alatt azonban csak kisegítő házi munkást kell értenünk, amelyik szívesebben bohóckodott. V. ö.: „Mikor minden urnak volt udvari bolondja...” *A cigány, a pap és a bíró* c. mesében. (Kálmány: *Hagyományok*. I. 99. l. 25. sz.)

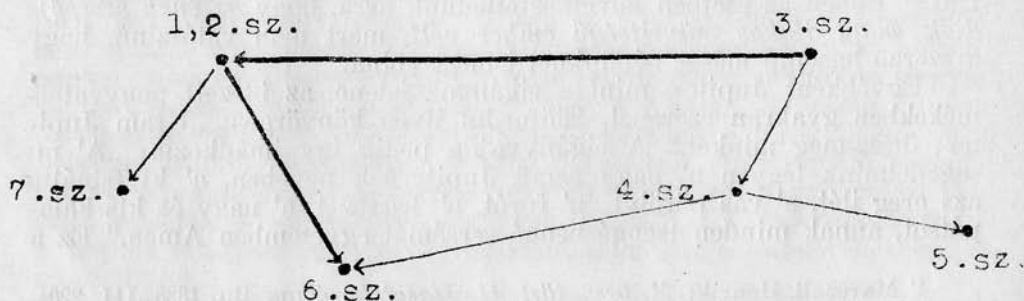
¹⁵ Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök *Énekeskönyvében* (1674). Ismer-teti: Bogisich Mihály. Bp. 1886. (Ért. Ny. Sz. K. XIII—9. 78. l.) V. ö, Fabó: i. m. 590. l.

¹⁶ V. ö.: Oskar Dähnhardt: *Natursagen*. Berlin, 1912. IV. 271—272. l.

körülmény arra figyelmeztet bennünket, hogy a hegedősének legfőbb indítéka Phaedrus meséjén kívül a ponyvai termék furcsa, habár sok tekintetben életszerű rajza volt, ahol a szalonna-ház és az imádkozás motívumok még csak egymás mellett vannak („Salonnából kerítették... Imádkoztak egy tálból...”), s így a *hegedősének a ponyvai változat rajzának játékos kibővítése*. A ponyvatermék nagyon könnyen kerülhetett diákféle ember kezébe, aki ezt az ötletet kibővítve megénekelte, s a cigányoknak ebben az időben mint bolondosoknak folyton fokozódó népszerűsége elősegítette a dal elterjedését. Bizonyossá teszi ezt az a körülmény, hogy a hivatásos énekesek nem haltak ki hirtelen, kipusztulásuk lassú folyamat volt, amely párhuzamosan haladt a könyvnyomtatás elterjedésével,¹⁷ s így egyideig egymás mellett működött, sőt bizonyos az is, hogy egymásból táplálkozott a két csoport, mint a ponyvai dalgyűjtemények mutatják.

Ily módon variánsainkat két főcsoportra oszthatjuk, amelyek többszörös rokonságban állanak egymással a többi töredék vándorútja folytán. A nagylégi változat a ponyvai töredék átdolgozása a hegedősének hatása alatt, amelyre valamelyik öregember még emlékezett, az aradmegyei a kétféle variánsstípus összezavarása, a kisbaconi pedig a ponyvatermék egy részének helytelen irányban való terelése. A színdarabbeli mondás a teljes variánsok által terjesztett „hagyomány” népszerűségét mutatja.

A szöveg történetét sematikusán így szemléltethetjük:

Szándékosan nem szóltam eddig a „hagyomány” leglényegesebb mozzanatáról, amely a cigányoknak „prédára való kívánságukat” illusztrálja: az élelmiszerekből készült templomról, a szalonnaházzal, a turóból rakott kövarról, amelyeknek gazdag rokonsága összezavarta volna az előttünk ily módon kétségektől háborítatlanul „előhívott” képet. Szólásainkban egész sereg hasonló képpel találkozunk, amelyek nincsenek kapcsolatba hozva a cigányok „préda” után való sóvárgásával.

Amióta ezzel a témával foglalkozom, olvasás, beszélgetés közben gyakran feltűnik egy-egy mondat, szó vagy hasonlat, amelyet igen távoli képzetekkel lehet összefüggésbe hozni. „Cukorból épített templomot” — írja az élénk fantáziájú riporter a cukrászat remekét készítő

¹⁷ Solymossy: i. m. 662. l.

mesterről.¹⁸ Valamelyik napon Herner Lajossal, a „háziúrral“, beszélgetek, aki becsületes asztalosmester Kispesten. A mai idők szokása szerint panaszkodik, s többek között egyszer csak azt mondja: „Mit egyek? Pénzem nincs, az ennivalóm elfogyott, a házam pedig nincsen kenyérből vagy szalonnából, hogy megehetném!“ Úgy látszik, hogy a földi jólétnek, a gazdagságnak varázslatos hatalma van, amely megtermékenyíti az utána vágyakozó emberek fantáziáját. Egy szatmári népdalban a következőképpen panaszkodik a szegény ember:

*Kaszálok, aratok, gyűjtök egész nyáron,
Dolgozom s az időt nem veszem nagy áron;
Mégis a sok pulya csak azt kiabálja,
Apám, hun a kenyér? agyál enni, innya.
A volna jó világ, ha ennyi nem lenne,
Vagy ha megvan: akkor soha se éhezne;
Vagy a sövényt nekik kolbászból fonhatnám,
S még a bocskorom is bársonyból varratnám.¹⁹*

Hasonló indítéka lehet annak is, hogy a betlehemes játékok szereplői vastag szalonnás,²⁰ kóbaszos,²¹ pürkőcés,²² tikhusos,²³ tüdősmájós,²⁴ gombócos,²⁵ vagy kalácsos²⁶ jóestét kívánnak a gazdának, mert mondókájuk közben elég gyakran emlegetik, hogy

*Kolbász ide, szalonna
Pásztoroknak jó volna.²⁷*

A balázsoló gyerekek is kérnek egy darab szalonnát,²⁸ de nem mindig ilyen szerények:

*Hozzanak minékünk tizenkét réf kolbászt,
Had fonjuk be vele az iskola-padlást.
Hozzanak minékünk négy füstölt disznólábat,
Had támasszuk meg vele az iskola-házat.²⁹*

A lucázók azt kívánják a gazdának:

*Ollan vastag szalonnájuk legyen,
Mind a templom fala!
Ollan hosszú kóbaszszuk legyen,
Mind az öreg harang kötele.³⁰*

Hasonló képzetből eredő szólást találunk a *Nosza hajdú — fírgé varjú* kezdetű kurucdalban,³¹ amely 1705-ből való:

¹⁸ Friss Ujság 1931. július 26.

¹⁹ Székely Sándor: *Tréfás népdalok*. Bp. é. n. 32–33. l. 60. sz. (Magyar Könyvesház 13–14. Abafi Lajos kiadása.)

²⁰ MNGy. I. 4, 51, 71, VIII. 6, 13, 35. l., Kálmány: Sz. n. I. l. II. l, 17. l.

²¹ MNGy. I. 7, VIII. 13, 29, 47, XIV. 7. l.

²² MNGy. VIII. 14. l.

^{23–25} U. ott 47. l.

²⁶ MNGy. I. 39. l.

²⁷ MNGy. I. 54, 72. (V. ö.: u. o. 63, 77–81. l.) VIII. 8, 40, 67, 70. l., Kálmány: Sz. n. I. 6, II. 19. l.

²⁸ MNGy. VIII. 95, 101, 110, 113, 115, stb.

²⁹ U. o. 97–98. l.

³⁰ MNGy. VIII. 150. l. V. ö.: U. o. 152, 154, 161, 163, stb.

³¹ Erdélyi Pál: *Kurucz költészet*. (M. Remekírók IV.) Bp. 1903. 201. l. Jegyzetek a 275. l-on.

*Félre tartod — az nagy orrod
Déva, Görgyén vára,
Brassónak az kűfala
Pogácsából rakva.*

(15. vsz.)

Ezeknek a mondásoknak komoly magja van, amely igen régi, primitív elképzelésre utal. A munkától, gondtól, fáradságtól elgyötört emberekben vágyakozás támadt olyan hely után, ahol minden rendelkezésre áll, ami a fizikai boldogsághoz tartozik. Ilyen hely a mennyország, amely a néphagyomány szerint égi vagy földi lehet.³² A földi mennyország, a paradízus terrestris utáni vágyakozás kitermelt egy mese-elemet, amely nincs egyetlen mesetípushoz kötve és így többféleképpen alakul. A képzelet ily módon megalkotta Tündérországot, ahol örökké fiatalon él az ember, csalóka képek tüntek fel az aranykorról, az aurea aetas-ról, amikor még mindene megvolt az embereknek, és egy boldog, gondtalan országról, ahol mindez még ma is megvan.³³ Ez a csodálatos ország Herodotosnál Aethiopia, míg Nagy Sándor Indiában kereste azt, amit a XV—XVI. század felfedezői Dél-Amerika Eldorádojában.³⁴ Ezeknek a csodálatos elképzeléseknek akadtak paródizáló is, mint pl. az athéni Krates az V. században, vagy Lukianos „Igaz történetei”, amelyeknek nyomát a középkor nyugtalan természete egy vidám meséhez rögzítette, amely Cucaniaról (Cocaigne, Cokaygne, stb) vagy más néven Schlaraffenlandról szólt.³⁵

„A szalonnavár” c. Gaal-mese (33. sz.), amelye Jókai már gyermekkorában ismert,³⁶ a *Fehérlófia* néven ismert magyar típushoz tartozik,³⁷ s igen érdekesen — Panzer szerint „magyaros ötlettel”³⁸ (ung. Gedanke)

³² V. ö.: Grimm: *Deutsche Mythologie*. II. 685—687., III. 244.

³³ Bolte—Polivka: Anm. IV. 107. l. Ennek emlékét egyetlenegy magyar mese őrzi: „Hát volt egyszer régesrégén olyan idő is, mikor a fák az égig nőttek, a füvek meg akkorák voltak, mint most egy-egy nyárfa. Kenyér termett a földben krumpli helyett, méteres kolbászok csüngtek a paszulyszárazakról, a disznóknak, bornyuknak, libáknak is csak fűtteneni kellett, aztán odaállottak az ember elé, hogy kanyarítson belőlük onnan, ahonnan éppen akar. Csak egyetlen egy baj volt, de ez aztán annyi szükségét meg nyomorúságot okozott az embereknek, hogy hiába csüngtek kolbászok a fáról, hiába állott eléjük a disznó, bornyu, meg a liba, éhesen meg fagyosan ténferegtek ide-oda, mert kialudt a tüzüik. ők pedig nem tudtak tüzet csinálni.” *A tűz meghódítása* c. szendrői mesében. Ethn. XXXIV—V. 45. l.

³⁴ V. ö. Eldorado. (Maros-Vásárhely 200 év múlva.) 2018. márcz. 3. Prolog és tanácsülés. Előadva: 1908. márcz. 3. (M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában: L. eleg. m. 470. ci.)

³⁵ Bolte—Polivka: Anm. III. 244—258, IV. 118. l. Aarne—Thompson 1930. sz. Ezt a hagyományt használja fel Mereskovszkij is *Leonardo da Vinci* c. regényében: „Mascarello aranyhimző, az ékesszólásnak és tréfának mestere, éhenkórász rongyosoknak tartott előadást Berlinzóna földjéről, amelynek neve Lakomaország, ahol a szőlővesszőket kolbásszal kötik át, a lud ára egy garas és ráadásul még egy kis libát is adnak hozzá. Van egy hegy reszelt sajtából. És a közelben folyik a Vernauio-folyó. ennél jobb bort senki sem ivott még, nincs is abban egy csepp víz sem.” (Trócsányi Z. fordítása, Dante kiadás 132. l.)

³⁶ Édesapjáról írva megemlíti: „milyen szépeket tudott nekem mesélni a „Szalonna várról!” stb. *Negyven év viszhangja*. Bp. 1884. 14. l.

³⁷ Katona Lajos: *Irod. tanulm.* I. 237. l.

³⁸ Fr. Panzer: *Beowulf*. München, 1910. 222. l.

— kezdődik: „Egy királynak három fiai voltak; és a király oly gazdag volt, hogy egy várat csináltatott szalonnából. Egyszer a szalonnát meglópták. A király nagyon megharagudott, hogy ki lopja az ő szalonnáját? azért strázsát rendelt oda, hogy őrizzék, de senki meg nem mert közülök maradni a helyén.”³⁹ Ilyen motívum van Grimm *Hänsel und Gretel*-jének ismert meséjében: a kalácsház (Kuchenhaus), csakhogy itt teljesen infernalis jellegű.⁴⁰ Mivel a pokol a mennyországnak ellenlábasa, az ördög (gonosz szellem) ezt is utánozza; lakóhelyét külsőségeiben éppen olyan vonzóvá akarja tenni, mint Isten, kivel az emberek bírásáért a világ teremtése óta verseng. Így keletkezik aztán a pokolban is boldogságot jelentő és ígérő, csalogató kalácsház, mely tudatlan gyermekeket, hiszékeny embereket a gonosz kezére juttat.⁴¹ A *Hänsel és Gretel* motívumait őrzi egy erdélyi cigány ballada,⁴² melyben a szeretője után búsuló leányt anyja így vigasztalja:

„Édes lányom, gyöngyvirágom,
Fájdalmadat hogy sajnálom!
Hosszú útra kását hintek,
Hátha visszatér a rózsád!”

„Édes lányom, gyöngyvirágom,
Fájdalmadat hogy sajnálom!
Czukorból házat építek,
Talán visszatér a rózsád!”

Látjuk tehát, hogy ez a motívum olyan topographiai elem, amely a primitív embernek a túlvilágról alkotott színes, sokfelé ágazó képzet-sorába tartozik, amely bármely meséhez odailleszthető. Bátran feltételezhetjük, hogy a szalonnából és kolbászból épült templom, valamint a körötte csoportosítható szólásaink is ebbe a képzetkörbe tartoznak és éppen úgy őrzik az aurea aetas emlékét, mint a Schlaraffenland-, Eldorado-tartalmú mesék. Ez is a paradisos terrestris-t jelenti, mint régebbi rokonai, azonban tréfás mellékiű, mivel csúfolódásra van szánva. A cigányok templomáról támadt hagyományunk magjának csirái tehát igen messzire nyúlnak és eredetének kérdése a primitív gondolatvilág vizsgálatához tartozik.

Érdekes, hogy ez a nálunk oly sok ideig népszerű hagyomány idővel egészen elkopott (kisbaconi változat!), míg a románoknál és a szerbeknél egy új motívummal bővült, s ez biztosította a furcsa történetke életét. A mese főbb variánsai a következők:

1. A cigányok gyűlést tartottak, amelyen elhatározták, hogy templomot építenek. Felvetődött a kérdés, hogy miből legyen a templom. Némelyek azt ajánlották, hogy vashból legyen, mások azonban azt mondták,

³⁹ Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilág* c. „népszerűsítő” gyűjteményében *Szalonna-fa* a mese címe, s a következőképpen kezdődik: „Volt egyszer egy király. Ennek a királynak olyan fája volt, amely mindennap egy szalonnát termett.” stb. (I. 97. l.)

⁴⁰ Bolte—Polivka: Anm. I. 115—126. l.

⁴¹ Berze Nagy János szíves közlése.

⁴² Wlislóczki Henrik: *Az erdélyi cigány népköltészet*. Bp. 1885. (OK. 485. sz.) 57. l.

hogyan az nem jó, mert megrozsdásodik. A kő sem volt megfelelő, mert hideget tart, a fa sem, mert rothad. A vitának ebben a stádiumában előlépett egy értelmesebb és felvilágosodottabb cigány és azt mondta: „Csináljuk édes sajtából; aki elmegy előtte, térdreesik!” Az indítványt elfogadták, azonban most a templom felállítási helye körül támadt nagy vita. Némelyek azt mondták, hogy hegyre kellene építeni, mások pedig azt, hogy ott feldönti a szél. Megegyeztek abban, hogy távoli helyen építik, mert ott senkisémet piszkítja be. Az ablakok vajból készültek, az oszlopok májashurkából, a lécek kolbászból, a téglák fánkból, az ajtók szalonnából. Amikor a templom készen volt, papot is választottak. Az egyik cigány nagyon ragyás volt. Mindegyik felemelte és megcsókolta. Ekkor a pap ecetes szarvasbogarat adott vacsorára. Mikor a pap megfogta a szarvasbogarat, mindegyik kiáltott: „Párinte, párinte, vedd a szétséget és menj az ördögbe!” Mikor az ecetet nyújtotta, ezt kiáltották: „Párinte, adj kevesebbet, mert a szemünk könnyezik!”⁴³ A templomnak öre is volt. Amikor meleg lett, a vaj elolvadt és csöpögni kezdett. Az emberek, akik arra jártak, azt mondták: „Ha csöpög, csöpögjön nekem is, ha újra csöpög, csöpögjön neked is!” — és enni kezdtek. Így lassan az egész templomot megették. Azóta a cigányok nem építettek templomot.⁴⁴

2. A mesének egy másik román változata szerint a cigányoknak egy szép, erősen épített templomuk volt, míg a románoknak szalonnából és sonkából épült a templomuk. A cigányok nem nagyon látogatták szép templomukat, lusta rossz gazdák voltak, akik csak immel-ámmal gondoskodtak az eljövendő napokról és sokszor néztek sóvár szemekkel a románok templomát. Egyszer restségük miatt nagy éhínséget szenvedtek és azt az ajánlatot tették a románoknak, hogy átcsereleik templomukat. A románok örömmel egyeztek bele és a cigányok, alighogy birtokukba került a szalonna-templom, a náluk szokásos nagy kiabálással nekiestek és széthordták, úgy hogy nemsokára csak emlékezetükben maradt meg a templom. Ezért kell nekik annak a népnek a templomába járni, amelyik közt laknak.⁴⁵

3. A szerb változat ezzel a mesével azt is megmagyarázza, hogy miért koldulnak a cigányok, akiknek egykor kőből volt a templomuk, csak a szerbeké volt sajtából. Egyszer elcsereleik a templomukat és a szerbek a szép templomért ráfizetésül még 5 fillért is adtak, azonban nem egyenlítették ki az összeget, hanem a mai napig is adósak vele.

⁴³ V. ö. 329. sz. magyar adomával *Cigányadomáink* c. értekezésemben. Ethn. 1929.

⁴⁴ Pauline Schullerus: *Rumänische Volksmärchen aus dem mittleren Harbachtal*. Hermannstadt, 1907. 205—206. l. 93. sz. „Die Kirche der Zigeuner.”

⁴⁵ Arthur u. Albert Schott: *Walachische Maerchen*. Stuttgart u. Tübingen, 1845. 289. l. 40. sz. „Wie die Zigeuner um ihre kirche gekommen sind.” Még egy variáns u. o. 382—383. l. és 81. l. Ezenkívül Stauffe—Simigonowicz kéziratos gyűjteményében is. (Ismerteti J. Bolte: *Staufes Sammlung rumänischen Märchen aus der Bukowina*. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1899. IX. 85. l.) Két románnyelvű variánst, amelyeket Adolf Schullerus jegyzékében (*Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten*. Helsinki, 1928. FFC. 78. sz. 94. l.) említ, nem láttam.

Amikor a cigányok megéheztek, megették templomukat, és amikor már semmijük sem volt, azért az 5 fillérért, amivel a szerbek adósak maradtak, hozzájuk járnak koldulni.⁴⁶

A magyar hagyomány idősebb voltát igazolja az a körülmény, hogy csupán a „prédára való sóvárgást” festi, nem pedig a cigányoknak a falánkságát, amely a magyar előtt a XVII—XVIII. században még nem volt oly közismert, mint ma. A cigányok falánkságára legjellemzőbbek maguknak a cigányoknak nyilatkozatai. A cigányasszony így vígasztalja kedvetlen leányát:

— *Ne sírj, édes lányom,
Ne sírj, gyöngyvirágom,
A vásárra megyek,
Jó szalonnát veszek
Neked édes lányom!*⁴⁷

A cigány-férj így panaszkodik:

*Be sok csillag jár az égen,
Nincs oly nő, mint feleségem!
A levest ma kitalálta,
De előbb a húst kilopta.*⁴⁸

A magyar, akit sokszor a „has emberé”-nek tartanak, még ma is sokkal elnézőbben beszél adomáiban a cigány falánkságáról,⁴⁹ mint a román, aki nemcsak a szalonna-templom esetében hozza a vallással kapcsolatra a cigánynak ezt tulajdonságát. Erdélyi román mese szerint⁵⁰ a következő oka van annak, hogy több unitus, mint disunitus cigány van: „A cigányok mint pogányok bódorogtak mindenfelé, semmit sem tudván a keresztségről, a templomról. Egy román rávette őket, hogy megtérjenek. A vajda vezette a cigányságot egyenesen a disunitus templomba, hol a pap e szavakat mondá: „Ti meghívottak, lépjete ki!” „Halljátok! szól a vajda, innen kikergetnek!” Elmentek az unitus templomba; ott a pap éppen az oltári szentséget mutatta fel, mondván: „Vegyétek és egyétek!...” és ismét: „Igyatok ebből mindnyájan!” „Ezek már emberek, mondá a cigány-vajda, nem mint a sok koldus-tarisznya disunitusok.” Azért több az unitus, mint a disunitus vallású cigány a románság között.” Ha a románoknál a hegedősének keletkezése idején már meglett volna ez a mese, bizonyára a magyar nép is átveszi, viszont azt nem tételezhetjük fel, hogy a történet nálunk megcsönkült, mert lehetetlen, hogy az énekszerző, akinek furcsa tárgya, mint a versből látjuk, igen nagy élvezetet szerzett, ilyen érdekes csattanót figyelmen kívül hagyott volna. A magyar eredet mellett szólanak a mesekutatás általános érvényű megállapításai is, melyek szerint a

⁴⁶ Friedrich S. Krauss: *Zigeunerhumor*. Leipzig, 1907. 218—219. l. „Warum die Zigeuner betteln.“

⁴⁷ Wlislóczki: i. m. 56. l.

⁴⁸ U. o. 41. l.

⁴⁹ L. id. értékezésem 14—32. sz. adomáit.

⁵⁰ Moldován Gergely: *Alsófőhérvár vm. román népe*. Af. vm. monografiája. Nagy-Enyed, 1899. I—2. 984. l.

verses forma mindig feltétlenül régebbi, mint a próza, ha egymással párhuzamosan mindkettőt ismerjük. „Ha hosszú a história, a versszöveg mellékesebb helyei elfelejtődnek, a vers hézagos marad, de tartalmára még emlékeznek.”⁵¹ Még inkább állhat ez a mi esetünkben, ahol két különböző nyelvű nép hagyományátvételével van dolgunk. A hagyomány abban a formájában, ahogy a magyar variánsokból megismerjük, egy primitív felfogásból eredő képnek a cigány alakjához való képesítése, amelyet a románok fejlesztettek tovább. Erre mutat az első román variáns, ahol még szerepel a cigányok gyűlése. A templomcsere csak növeli a történet csattanósságát, valamint a többi tréfás adomamotívum is, amely idők folytán hozzáragadt, azonban az eredet kérdésében egyik sem döntő, mivel ezek a kedves képtelenségek ötletszerűen fűződnek egyik történetkéből a másikhoz. *A cigány alakjához fűzött szalonna-templom* azonban oly biztos topographiai meseelem, amelynek szövegtörténetét ismerve, bátran állíthatjuk, hogy *magyar fantázia szüleménye*. A hagyománynak szülőhazája valószínűleg Erdély. A magyar változatok elterjedése erre szűkül és a románok is valószínűleg itt ismerték meg a hagyományt. A határszéli lakosság többnyire kétnyelvű s itt az átvétel nem lehetetlen.

Ilyenféle elemet a magyar cantióval kb. egyidős német dalban is találhatunk ugyan,⁵² azonban ez nem csorbítja meg eredményünk helyességét. A harmincéves háború idejében a császár ellenségei közé tartozott Johann (Hans) von der Wehr (Wehr, Wer), a hetyke vitéz, aki sokat időzött francia és svéd táborokban. 1645-ben Camillus Teutonicus latinul egy émelygős dicsérőeneket írt róla, a francia dalokban pedig portyázásai folytán sokáig mint gyermekijesztő hős szerepelt. A német dal félig gúnyosan, félig csodálattal emlegeti hősiességét, vadságát, kitartását, nélkülözéseit, rablásait és dözöléseit, s e közben említi meg:

*Hans von der Wehr, ein guetter Christ,
Frist in der Fasten Speckh und Wirst.*

*Hans von der Wehr hat ein Schanz gebaut
Aus Butter und Milch und Sauerkraut.*

(14, 16. sz.)

Ez a motívum is a paradisus terrestris emléke. Figyelmünket azért köti le egyrészt, mert gúnyos versben fordul elő, másrészt, mert hasonló vonatkozásban nyugaton ezt az elemet máshol nem találjuk.⁵³ Habár ez a katonadal a harmincéves háború utáni mozgalmasság világban könnyen terjedhetett el nagy területen, nagyon kétségesnek tartjuk, hogy valami módon a mi cantiónkál ez lehetett volna az indíték, mert láttuk, hogy a valóság homályos és játékos rajzának torz szemlélete

⁵¹ Solymossy Sándor: *A Jávorfá-mese és a Midás-monda*. Ethn. 1925. 120–121. l. V. ö. Kahlo: *Die Verse in Sagen und Märchen*. Berlin, 1929. Bolte–Polívka: Anm. IV. 10.

⁵² Johannes Bolte: *Zum deutschen Volksliede*. Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde 1903. XIII. 222–223. l. V. ö. a takarodó későbbi szövegével: „Der Kaiser hat ein Haus gebaut von Buttermilch und Sauerkraut.” (Zs. f. Volkskunde 1930, 86.)

⁵³ Megállapításomnál J. Bolte szíves levelére is hivatkozhatom.

indította meg az ismeretlen költő fantáziájának csapongását. Ez történhetett a német katonadal esetében is.

Látjuk tehát, hogyan alakul ki a magyarok (protestánsok és katolikusok), románok és szerbek (görögkeletiek) között vallástalanul és hazátlanul kóborló cigányságról ez a furcsa hagyomány, amely meghazudtolhatatlan bensőséggel a cigányok mélyen gyökerező könnyelműségével okolja meg kóbor életmódjukat. Látjuk, hogy ennek az aetiológikus hagyománynak az alapja magyar lelemény.

Mint érdekességet jegyzem meg, hogyha szélesebb alapokra fektetett nyomokon indultunk volna el kutatóútunkon, ethnológiai szempontból is tetszetősebb eredményt érhattünk volna el, azonban valószínű, hogy nem lett volna ilyen kézzelfoghatóan egyszerű minden mozzanat. Ebben az irányban kevés és megbízhatatlannak látszó adat áll rendelkezésünkre. Zámolyi humorisztikus néprajzában olvassuk, hogy Moldvában a következő közmondás dívik: „A cigányok templomát megették az ebek, mert szalonnából épült.”⁵⁴ Ez a mondás tehát teljesen kikapcsolja a cigány személyét, s a felelősséget a véletlenre hárítja a szomorú tényért. Ha ez az ősbibnek látszó felfogás vezetett volna kutatóútunkon, könnyen kapcsolatba hozhattuk volna a következő aprósággal, amely egy napilapunk szórakoztató rovatában *A felfalt templom* címen jelent meg: „A világ egyik legészakibb helyén, Kanadában levő templomról van szó. Amikor a winnipegi püspök a felavatására elment, hat hónapig utazott s az út legnagyobb részét csónakban kellett megtennie. Mire azonban odaért, a templom már nem volt meg, mert — a kutyák felfalták. Kiderült, hogy az eszkimók a templomocskát bálnabordákból építették fel és bálnabőrökkel borították be. Két istentisztelet közt történt meg a szerencsétlenség: egy farka elvadult kutya megrohanta az épületet és földig lerágta.”⁵⁵

Mi azonban megelégszünk a kis körben bizonyítható eredménnyel, amely ebben a vonatkozásban magyar eredetűnek tartja ezt a cigányok vallástalanságára vonatkozó aetiológikus hagyományt.

⁵⁴ Zámolyi V. Mihály: *A sátoros cigány*. Humorisztikus néprajz. Bp. 1890. 68. l. (Adatai nem megbízhatóak, forrásait nem idézi.)

⁵⁵ Pesti Hírlap Vasárnapja, 52. évf. 38. sz. 45. l. (1930. szept. 21.) Kérdőzködésemre a szerkesztőség azt felelte, hogy a cikk forrására nem emlékeznek. Lehetséges, hogy a Hamburger Fremdenblatt valamelyik számából való.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-OT

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása

1. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	40.—
2. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójiában — — — — —	30.—
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	30.—
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : A moldvai magyarság — — — — —	40.—
5. <i>Szokolay Béla</i> : A nagybányai művésztelep — — — — —	40.—
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Kvare az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszben — — — — —	40.—
7. <i>Dr. György Lajos</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év — — — — —	50.—
8. <i>K. Sebestyén József</i> : A brassai fekete templom Mátyás-kori címei — — — — —	40.—
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	50.—
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai küzdelmei a magyarialanságok ellen — — — — —	50.—
11. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	40.—
12. <i>Dr. György Lajos</i> : Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — —	60.—
13. <i>K. Sebestyén József</i> : A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címe — — — — —	50.—
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1926. év — — — — —	50.—
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	50.—
16. <i>Rónay Elemér</i> : Kemény János fejedelem halála és nyughelye — — — — —	50.—
17. <i>Dr. György Lajos</i> : Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	50.—
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1927. év — — — — —	60.—
19. <i>K. Sebestyén József</i> : A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	60.—
20. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyület XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — —	50.—
21. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	50.—
22. <i>Dr. György Lajos</i> : A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	50.—
23. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	50.—
24. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — —	50.—
25. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — —	50.—
26. <i>Dr. Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	50.—
27. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> : Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	50.—
28. <i>Dr. Biró Vencel</i> : Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — —	50.—
29. <i>Dr. Teleki Domokos gróf</i> : A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — —	50.—
30. <i>Dr. Hofbauer László</i> : A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — — —	50.—
31. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — — — — —	50.—
32. <i>Dr. Gyalui Farkas</i> : A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	50.—
33. <i>Dr. Rajka László</i> : Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye — — — — —	50.—
34. <i>Dr. Temesváry János</i> : Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	50.—
35. <i>Dr. Biró Vencel</i> : A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelemek idejében — — — — —	50.—
36. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —	50.—
37. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	50.—
38. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év — — — — —	50.—
39. <i>Dr. Balogh Arthur</i> : A székely vallási és iskolai önkormányzat — — — — —	50.—
40. <i>Dr. György Lajos</i> : Eulenspiegel magyar nyomai — — — — —	80.—
41. <i>Dr. Dömötör Sándor</i> : A eigányok temploma — — — — —	50.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.